

UDK 821.163.42.09 Novak V.
Izvorni znanstveni članak
Primljen 28. 2. 2010.
Prihvaćen 15. 11. 2011.

DEJAN ĐURIĆ

Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci
Slavka Krautzeka bb, HR-51 000 Rijeka
deanduric@gmail.com

AUTORITET I OBITELJ U ROMANU *POSljednji STIPANČIĆI* VJENCESLAVA NOVAKA

Rad propitkuje procese formiranja sebstva i autoriteta te njihov međusoban odnos u kontekstu nukleusne patrijarhalne obitelji na primjeru realističkoga romana *Posljednji Stipančići* Vjenceslava Novaka. Nukleusna obitelj svojevrsna je polazna točka s koje se ugrađuju objektivni antagonizmi u samo srce individualne subjektivnosti, održavaju ekonomski uvjeti kao ideologije te usađuje percepcija sebstva kao podređenoga, skromnoga i bespomoćnoga (Anthony Elliott). Djelo je usredotočeno na četvero pripadnika jedne patricijske obitelji u kojoj postoji stroga raspodjela autoriteta, a na obrazovanje sebstva podjednako utječe sustav identifikacija na relaciji roditelji – djeca, kao i različiti društveni uvjeti, napose jedan rigidni patrijarhat te različiti ekonomski čimbenici koji modeliraju složen sustav odnosa među samim članovima.

Ključne riječi: autoritet, obitelj, identifikacija, realizam, patrijarhat

1. Uvodna razmatranja

Roman *Posljednji Stipančići* hrvatskoga realističkoga pisca Vjenceslava Novaka zanimljiv je primjer djela za proučavanje obiteljske tematike i autoriteta, oblikovanja sebstva pojedinca kroz obiteljske odnose, ali i vezanost obitelji uz društveno-ekonomske silnice.

Psihoanalitički gledano, prvi modeli ponašanja za dijete njegovi su roditelji – majka i otac (koji su i sami nekada bili djeca svojih roditelja) – dakle

osobe s kojima je u najprisnijoj interakciji, zatim braća i sestre, te potom ostali članovi šire obitelji s kojima se poistovjećuje – *nesvjesni mentalni proces prema kojemu osoba prilagođava dijelove svoje osobnosti prema osobnosti druge osobe koja služi kao model* (De Mijolla 2005: 787). Stoga prvi odlučujući utjecaji na dijete koje raste dolaze od porodice, ali ukupna struktura porodice, svi primjereni osjećajni odnosi u njoj, svi ideali koje ona zastupa sami su sa svoje strane uvjetovani društvenom i klasnom pozadinom porodice, društvenom strukturom iz koje ona izrasta (Fromm 1980a: 15). Sukladno tomu Adorno i Horkheimer dobro zaključuju da *obitelj ne ovisi samo o povijesno konkretnim društvenim realnim činjenicama, već je društveno posredovana do svoje najintimnije strukture* (vidi Adorno i Horkheimer 1980: 124). Slijedeći navedene postavke, proizlazi dakle da društvene, ekonomske i ideološke silnice¹ svakako utječu na narav obiteljskih odnosa Stipančića u rasponu od odnosa supružnika, podjele rada, pristupa djeci, metoda i principa odgoja itd. Društvena klasa ili položaj preko svojih agenasa nameću određene regule služeći se roditeljskim figurama, napose ocem jer govorimo o patrijarhatu, koje pojedinci trebaju usvojiti kako bi se oblikovali društveno poželjni načini ponašanja te karaktera.

Radnja Novakova romana smještena je u prvu polovicu devetnaestoga stoljeća u tada provincijski gradić Senj te je uronjena u specifičnu društvenu, gospodarsku i političku klimu.² U međusoban suodnos dovedene su različite klase koje koegzistiraju – građani, patriciji, činovnici, te radništvo koje sve više nadire i koje upravo Novak uvodi u hrvatsku realističku prozu. Vrijeme je ilirskoga pokreta pa su u gradu Senju suprotstavljene različite političke opcije. U isto vrijeme Hrvatska je neindustrijalizirana i pretežno agrarna zemlja. Stari feudalni poredak ipak sve više propada,³ a postupno se javljaju začeci industrijalizacije i kapitalizma. U takvoj situaciji Senj zaobilazi željeznica koja naposljetku povezuje Zagreb s Rijekom, čime Senj gubi na važnosti kao luka, trgovina propada te se ograničavaju mogućnosti

¹ Primjerice, obitelj u patrijarhatu imat će sasvim različitu strukturu od one u društvu u kojem vlada matrijarhat. Obitelj u feudalnom sustavu razlikovat će se od one u ranom industrijskom i kapitalističkom društvu ili od one u kasnim razvijenim kapitalističkim društvima.

² I Dubravko Jelčić u svojoj intereptaciji Novakova romana ističe kako je posrijedi višeslojno djelo koje u sebi impregnira obilježja obiteljskoga romana (svojevrсна kronika propadanja patricijske obitelji), društvenoga (razmatranje društvenih i gospodarskih okolnosti koje su dovele do propasti obitelji), političkoga (problematizira nastanak i razvoj ilirskih ideja u Senju), regionalnoga (vezan je uz regiju Hrvatskoga primorja i njegovu problematiku) te romana lika, odnosno likova (svaki lik predstavlja jedan stupanj propadanja obitelji Stipančić) (vidi Jelčić 1996: 18).

³ Razmatranoga se osobito dotaknuo Ksaver Šandor Gjalski u svojim pripovijetkama.

njegova gospodarskoga razvoja. Grad je također uključen u Vojnu krajinu čija uprava ne poštuje njegove statute, što se svakako odražava i na razvoj gospodarstva.

Kako je, prema mišljenju Aleksandra Flakera, jedan od krucijalnih zadataka realističke poetike da prikaže društveno-psihološki ocrtane karaktere u razvoju,⁴ pri čemu je fabula uvijek podređena praćenju i oslikavanju takvih subjekata, te ostvari društveno-analitičku funkciju, odnosno funkciju spoznavanja društvenih procesa i odnosa (vidi Flaker 1986: 154, 159), i sâm zahtjev realističke poetike otkriva dvojnost koja je toliko karakteristična za psihoanalitičku kritiku. Naime, i ona nastoji uzeti u obzir jedan i drugi pristup jer *pravi antagonizam ne postoji između sebstva i društva, nego psihičkoga i društvenoga, distribucije psihičke energije u interakciji sebstva/ društva jer individualno sebstvo uključuje i društveno kroz interakciju sukcesivnih socijalizacijskih čimbenika, kulturnih kodova, ideoloških perspektiva, kao i društvenih koordinata te pragmatičkih nužnosti* (Elliott 2007: 17). Subjekt je na taj način rezultat niza sustava u rasponu od vlastitih nesvjesnih žudnji do društvenih imperativa. Navedeno u konačnici i potiče stvaranje sukoba jer određene psihološke predispozicije subjekta i njegovo nastojanje da aktivno kreira svijet oko sebe redovito dolaze u sukob s društvenim silnicama koje nastoje oblikovati društveno-reproduktivne karaktere. Novak dakle uspijeva motivirati propast obitelji društvenim silnicama i uvjerljivo prikazati društvene pojave i promjene koje su dovele do propasti patricija i njihova načina života. No, isto tako postoje i brojni unutrašnji, individualni, odnosno psihološki razlozi koji su doveli do propasti Stipančića, a oni se pak ukrštavaju s društvenim. Društvene silnice putem principa odgoja djeluju na naše nesvjesno. Stoga su Novakovi karakteri *problematični "junaci" koji dolaze u sukob s okolinom, ali i samim sobom* (pri čemu je) *karakteristično da individualne perspektive uvijek naporedno korespondiraju sa sudbinom kolektiviteta (klase ili naroda), a redovito su dopunjene i socijalnom analizom* (Nemec 1999: 226).

Obitelj je prva postaja na putu oblikovanja sebstva pojedinaca pa ćemo se u okviru naše teme ograničiti na monogamnu patrijarhalnu građansku obitelj u kontekstu romana *Posljednji Stipančići*. Pratit ćemo nastanak i reprodukciju patrijarhalnih autoritativnih odnosa kroz njezine unutarobiteljske odnose te vezu s društvenim silnicama koje svakako utječu na narav, kako međuljudskih odnosa u njoj, tako i na njezin odnos prema samomu društvu. Pritom treba pojasniti razliku između samoga poimanja autoriteta

⁴ Krešimir Nemec tako će zaključiti da je poraz Novakovih junaka redovito *rezultanta pojednako naglašenih socijalnih i psiholoških čimbenika* (Nemec 1999: 227).

te autoritarnih odnosa, koja će se provlačiti kroz daljnu analizu. Gledano iz perspektive psihoanalitičke teorije, na kojoj je ovaj rad isključivo temeljen, autoritetom se smatra pounutrenje svake vanjske prisile, koja potom postaje nesvjesna. Takvi autoriteti, smatra Fromm, *kao predstavnici vanjske sile bivaju introjektirani, a pojedinac sada ne djela prema njihovim zapovijedima i zabranama samo iz straha od vanjske kazne, već i od straha od psihičke instance koju je ustanovio u sebi* (Fromm 1980a: 82). Fromm se tako referira na dvije vrste odnosa koji se ostvaruju kroz autoritet: strah od vanjske pri-nude i kazne s jedne strane, a s druge strane strah od naših psihičkih agenata koji su putem poistovjećivanja ugradili autoritarne osobine u sebe. U prvom slučaju govorimo o autoritarnom odnosu, a u drugom slučaju o djelovanju samoga introjiciranoga autoriteta.

2. Figura oca (i supruga) i autoritet

U obitelji Stipančić vladaju rigidni patrijarhalni odnosi te stoga prvo treba razmotriti očinsku funkciju, njezinu ulogu u reprodukciji patrijarhalne moći te nastanku autoriteta jer, govoreći u kontekstu djece Stipančićevih, *vanjska, u društvu djelotvorna sila istupa naspram djeteta odraslog u porodici u liku roditelja, a u maloj patrijarhalnoj porodici u liku oca. Putem poistovjećivanja s ocem i pounutrašnjenjem njegovih zapovijedi i zabrana, Nad-Ja se, kao instanca, zaodijeva u attribute morala i moći* (Fromm 1980a: 82). U slučaju supružnika i njihova odnosa djeluju pak drugačiji odnosi autoriteta. Oni su u patrijarhatu ponovno baštinjeni kroz obitelj u kojoj su pojedini subjekti odrasli prije stupanja u bračni odnos. Obitelj tako uvijek podržava prevladavajuće odnose u društvu, bivajući njegovom svojevrsnom produženom rukom, čime se otkriva kao bitan entitet za održavanje društvene ravnoteže.⁵

Ante Stipančić žrtva je svoje staleške pripadnosti te njezinih svjetonazora i predrasuda. Štoviše, on ne pripada plemićkomu sloju, jer su mu roditelji bili krčmari, nego je nastojao prisvojiti taj društveni položaj. Želja za pripadnošću određenoj klasi i način ponašanja karakterističan za nju obilježili su lik i djelo Ante Stipančića te njegov odnos naspram supruge Valpurgae te djece Jurja i Lucije u tolikoj mjeri da zorno može pokazati na koji način obitelj postaje *društveno određeno mjesto na kojem se izgrađuje karakter*

⁵ *Nad-Ja nastaje već u ranim godinama života djeteta kao instanca koja je uvjetovana strahom od oca, a istovremeno i željom da ga otac voli, pa se porodica pokazuje kao važna pomoć u uspostavljanju kasnije sposobnosti odrasloga da vjeruje u autoritete i da im se podređuje* (Fromm 1980a: 82).

ličnosti (Adorno i Horkheimer 1980: 127) te kako dolazi do reprodukcije patrijarhalnoga diskurza. Fromm drži kako *postoji autoritativna situacija u odnosu sina prema ocu u određenoj vrsti sitne buržoaske porodične strukture. Od oca se strahuje i slušaju ga odmah i bez protivljenja; tu je katkada pomiješan više osjećaj strahopoštovanja, katkad više osjećaj mržnje ili straha koji tom odnosu daje posebnu boju. Sve dok otac živi, njegova je volja jedini zakon, a nada u samostalnost i nezavisnost je, svjesno ili nesvjesno, povezana s nadom u očevu smrt* (Fromm 1980a: 75). Tvrdnju bi trebalo proširiti jer se razmatrana situacija jednako reflektira na odnos kako sina tako i kćeri naspram oca, čija je volja unutar četiriju zidova obitelji Stipančić uvijek bila jedini zakon te je izazivala strah i mržnju. Antu se slušalo bez suprotstavljanja, a članovi obitelji svoju su volju uvijek trebali podrediti njegovoj jer otac je ujedno i vlasnik posjeda, materijalnih sredstava koji omogućuju egzistenciju, ali i članova vlastite obitelji. Međutim, njegova funkcija i uloga tim snažnije djeluju jer imaju podršku izvana, odnosno društvenih središta moći.

Prema Freudovoj teoriji ne samo da se Nad-Ja djeteta obrazuje prema Nad-Ja roditelja, odnosno oca, nego je i očev Nad-Ja temeljen na Nad-Ja njegovih roditelja. Stoga Nad-Ja pojedinaca u sebi čuva nasljeđe cijele rase, u kontekstu našega rada, određene društvene klase. Freudovo problematiziranje nastanka i strukture Nad-Ja primjenjivo je na društvenu teoriju te razmatranje kako međustaleških odnosa tako i interakcija unutar samoga staleža jer učinkovito prikazuje kako se životni uvjeti jedne skupine ljudi nesvjesno reproduciraju kroz generacije putem principa odgoja te se ili sukobljavaju ili nadopunjuju s intrapsihičkim svojstvima pojedinaca. Zato je u romanu ponašanje Ante Stipančića podosta vjerno motivirano te iz pret-povijesti saznajemo njegovu prošlost, odnosno norme i vrijednosti koje je prvo odgojem usvajao u obitelji te kasnijom socijalizacijom. Bogati roditelji bili su senjski krčmari. Otac je želio od njega načiniti obrazovanoga gospodina te ga je poslao na školovanje koje nikada nije završio. Bio je u vojsci, a putujući po svijetu usvojio je nešto iskustva. U Senju se pak ponašao na vrlo osobit način pa se zbog svoje umišljene veličine držao iznad ostalih građana. Kako je želio biti plemićem, na sinovljevu je krštenju obukao plemićko odijelo, što ga je koštalo sudske parnice. Stipančićev je otac želio preko svoga sina kompenzirati vlastite nesupjehe te mu je namijenio ulogu da postigne više nego što je on uspio, a ista se situacija reproducira kroz odnos Ante i Jurja pa vidimo kako *građanski pater familias ima nešto od "bourgeois gentilhomme"; građanska "dobra obitelj" stalno je imitirala aristokraciju i čeznula za grbom i rodoslovnim stablom* (Adorno i Horkheimer 1980: 130).

Stipančića pratimo kroz roman u luku od srednjovječnoga čovjeka u naponu snage, neupitnoga obiteljskoga autoriteta,⁶ pa kroz proces opadanja njegove fizičke snage i bolesti, gubljenja životnoga elana, sve do razvijene bolesti i potpune moralne kompromitiranosti. Njegova je uloga u romanu dvojaka: s jedne strane predstavlja stvarnoga, krutoga, patrijarhalnoga, ponosnoga, konzervativnoga oca, a takav je i kao suprug. S druge strane utjelovljuje funkciju kroz koju djeluje simbolički otac, zrcaleći svjetonazor jedne cijele društvene skupine (patricijske), a kroz nju utječe na život ostalih članova svoje obitelji. Njegov obiteljski autoritet u konačnici postaje kompenzacija za nedostignuti društveni autoritet jer ulogu kakvu ima u vlastitoj obitelji Ante Stipančić nikako, unatoč svim nastojanjima, ne uspijeva postići u društvu. Roman stoga prati opadanje očinskoga autoriteta i najavljuje krizu obitelji s obzirom na društvene, klasne, gospodarske i političke promjene. U prvom slučaju Stipančić gubi autoritet u svojoj obitelji, a to se vidi u Lucijinu slučaju, koja se sve više oslobađa, te Jurjevu bijegu, koji predstavlja nastojanje da se odupre očinskomu zakonu. Na simboličkoj razini njegov pad predstavlja moralno i društveno posrtanje patricijske klase koja se zbog svoga konzervativizma, tradicionalnosti i izrazito patrilinarnoga ustroja morala odreći mjesta u društvenom sustavu, odnosno, spomenuta skupina ne samo da je detronizirana, nego je u potpunosti nestala s društvene scene zbog svojih nepomirljivih stavova. Neizlječiva bolest Ante Stipančića koja ga sve više nagrizi tijekom romana, zapravo je bolest cijele jedne društvene skupine koja je rezultirala njezinim nestankom s društvene pozornice.

Istaknuli smo da je Nad-Ja djeteta svojevrсно nasljeđe edipovskih poistovjećivanja. Fromm, međutim, smatra kako spomenutu Freudovu postavku treba ipak nadopuniti zbog *oskudne procjene povezanosti obiteljske strukture sa strukturom cijeloga društva* (Fromm 1980a: 86), odnosno, u kontekstu našega razmatranja, strukturom jedne društvene klase. Prema Freudovoj teoriji utjecaj se predstavnika društva nadovezuje na oca, odnosno oni zamjenjuju njegovu ulogu tijekom procesa socijalizacije.⁷ Budući da

⁶ Pripovjedač nas u kratkom, ali izrazito efektnom opisu izravno suočava sa Stipančićevom autoritarnom osobnošću: *Kad je Valpurga došla do Stipančićevih spisa koji su o tome govorili, bilo je već Jurju devet godina, a Luciji (nju je imala šest godina iza Jurja) tri godine. Stipančić je naime oputovao jednom u Trst ne kazavši dašto Valpurgi po što. Na takvo pitanje ne bi se ona pred njime ni mogla bila odvažiti. Nije on njoj doduše nikada takovih i sličnih naloga izrično izdavao, ali je bio već takav čovjek koji je znao zapovijedati i mučke i koji se vrlo ojađen pokazivao ako mu nijesu u kući smjesta umjeli čitati njegove želje i zapovijedi s lica* (Novak 2008: 37).

⁷ Freud je spomenute procese smatrao univerzalnim i ahistorijskim, dakle karakterističnim za sve tipove poznatih društvenih uređenja. Iz freudovske psihoanalize, jer ona je izrazito patricentrična i patrilinarna, sve čimbenike poistovjećivanja možemo smatrati derivati-

nastojimo sagledati ulogu i funkciju oca u razvoju autoriteta, ovdje bi se trebalo pozvati na Frommovo reinterpretniranje navedene postavke kroz koje pratimo suprotan proces kada se *otac nadovezuje na autoritete koji vladaju u društvu. Autoritet što ga otac ima u porodici nije slučajan autoritet koji se kasnije "dopunjava" društvenim autoritetima, već se sam autoritet oca porodice naposljetku zasniva na strukturi autoriteta cijeloga društva. Istina, otac porodice je prema djetetu (vremenski gledano) prvi posrednik društvenoga autoriteta, ali (sadržajno gledano) on nije njegov uzor, već njegov odraz* (Fromm 1980a: 86). Zato je stav i ponašanje Ante Stipančića prema vlastitoj djeci, Jurju i Luciji, ali i prema supruzi Valpurgi, samo odraz autoriteta, normi i pravila petrificiranih u patricijskoj klasi. Kako se treba odgajati sin i što se očekuje od njega, odgoj kćeri i njezin status u društvu, položaj supruge – navedena problematika zrcali se upravo u položaju cjelokupne klase u društvu i njezine regule.

Znakovito je da u trenutku kada djeca u romanu napokon uspiju zakoračiti iz Stipančićeve sjene te napustiti obiteljski dom (u slučaju Lucije samo nakratko), počinju sumnjati u očinski autoritet. Razmatranu situaciju nastojala je ocrtati Jessica Benjamin pozivajući se na Loewaldovu reinterpretaciju edipovske situacije kada *patricid više nije zaboravljen, nego je figurativno potreban* (Benjamin 1988: 178) jer omogućuje kritički odmak te razmatranje očinske figure pošto *Edip, te nebrojeni sinovi prije i nakon njega* (poput Jurja, uostalom), *nisu imali velikodušnoga oca* (Benjamin 1988: 178). Antin lik zapravo najavljuje *društveno opadanje očinskoga autoriteta, čime se priča postepeno mijenja: od ubijanja oca do napuštanja doma* (Benjamin 1988: 178) u slučaju Jurja, premda je takav autoritet u slučaju našega romana ipak ostavio svoje patogene posljedice na živote subjekata. Unatoč tomu roman *ostavlja mjesta za postedipsko razdvajanje u kojemu je individualcima omogućeno da se okrenu nazad i pogledaju u svoje roditelje te kritički sagledaju njihovo nasljeđe, umjesto da se jednostavno poistovjete s njihovim autoritetom* (Benjamin 1988: 180), premda ne smijemo smetnuti s uma kako su već spomenuti društveni, politički i gospodarski procesi bitan čimbenik

ma očinskih figura iz najranijega djetinjstva, koje uvjetuju obrazovanje sebstva djeteta te diktiraju bitne smjernice obiteljskih odnosa. Dijete u početku idealizira vlastite roditelje (prvenstveno oca) sve dok posredstvom ostalih čimbenika socijalizacije ne počne sumnjati u njihov autoritet, a tada može pribjeći idealizaciji drugih osoba u svom životu – učitelja, prijatelja, slavnih osoba i inih koji ga usmjeravaju u koncipiranju njegova sebstva. Procesom poistovjećivanja tako nastaje Nad-Ja, kao rezultat pounutarnjenja ili introjeksijske osobina osoba koje se uzimaju kao modeli, a prvenstveno poistovjećivanjem s roditeljima i introjiciranjem njihovih osobina, koje nas usmjeravaju da se ponašamo u skladu s moralnim i inim regulama društva kako ne bi izazvali reakciju savjesti te se samokažnjavali za naše postupke.

podržavanja snažne očinske funkcije u društvu. S promjenom društveno-političko-gospodarske klime dolazi i do promjene uloge onih koji su je izrazito zastupali svojim autoritetom, dakle očeva.

Odnos Ante Stipančića prema supruzi Valpurgi također dodatno svjedoči o društvenim izvorima autoriteta te rodnoj dominaciji, o čemu će također biti više riječi u radu. Štoviše, Ante Stipančić dobar je primjer za razmatranje opreke između fromovskoga racionalnoga i iracionalnoga tipa autoriteta u kojem prvi označava *odnos koji sam sebe teži da razriješi, ali kada superiornost služi kao osnova eksploatacije, udaljenost se povećava što je ovaj odnos duži* (Fromm 1963: 109), čime govorimo o potonjoj vrsti autoriteta. Iz sustava odnosa u romanu zaključujemo kako Ante Stipančić predstavlja vrstu iracionalnoga autoriteta jer se u slučaju racionalnoga autoriteta, drži Fromm, odnosi između dvaju entiteta zasnivaju na ljubavi i poštovanju te je izražena težnja da se putem spomenutih osjećaja i procesa poistovjećivanja postane poput svoga uzora, a nitko od članova obitelji, vidjet ćemo, ne nastoji navedeno postići. Nasuprot, *u drugom slučaju javlja se mržnja ili neprijateljstvo prema eksploatoru, kome je čovjek podčinjen suprotno svojim interesima* (Fromm 1963: 109). Odnosi u obitelji Stipančić zaista i jesu utemeljeni na podčinjavanju, odnosno na stupnjevima podčinjavanja s obzirom na rodnu pripadnost te očeve interese koji su suprotni interesima njegove djece, pa i supruge.

3. Odnos Ante – Valpurga ili sadomazohistička autoritarna simbioza

Pripovjedač nas izravno upućuje u narav odnosa između Valpurga i Ante. Valpurga je nezrela krenula u brak s dvostruko starijim muškarcem kojega nije voljela. Kako nije imala pravu svijest o sebi, svidjelo joj se što je brod nazvao po njoj. Njemu je pak odgovaralo da u svom posjedu ima mladu, trofejnu i pokornu djevojku. Nakon vjenčanja držao ju je izoliranu u kući, ni s kim nije općila, a u njegovu sobu ulaz joj je strogo bio zabranjen. Nije se smjela brinuti o Jurju, nego samo o Luciji. Valpurga je tako projekcija onoga što se u viktorijanskom razdoblju engleske književnosti nazivalo kućnim anđelom – idealna projekcija pasivne supruge i majke prema kojoj su *želje žene gotovo potpuno usmjerene rađanju i odgoju djece i služenju muškarcu* (Fromm 1984: 180). Predstavlja onu sliku žene koja prevladava, prema Frommovu mišljenju, u Freudovoj teoriji.⁸ Prema takvoj viktorijanskoj po-

⁸ Ova se Freudova opaska našla pod udarom snažne Frommove kritike jer je smatrao da njome Freud svodi sve žene pod isti nazivnik, u čemu se ogleda Freudovo robovanje pa-

stavci žena je bila biće *bez vlastite seksualnosti, što je odraz krajnje patrijarhalne postavke o prirodnoj nadređenosti muškarca ženi. Muškarac je u patrijarhalnoj ideologiji razumniji, realniji i odgovorniji od žene, i zato od prirode predodređen da bude ženin vođa i vodič* (Fromm 1984: 180). Postoji niz trenutaka u romanu koji svjedoče o navedenom sustavu odnosa.

Kao prvo, ako se osvrnemo na spacijalnu dimenziju romana, ona je krajnje orodnjena: otvoreni prostor domena je muškosti, a zatvoreni prostor područje je ženskosti. Samo Ante i Juraj mogu izlaziti iz kruga kuće, u javni i otvoreni prostor, a Valpurga i Lucija vezane su uz kuću te ne smiju općiti s drugim ljudima, čime se odmah naznačuje njihova predodređenost za majčinstvo te briga za dom. Ulica, kavana, zabave i druženja u romanu su isključivo vezani uz muške subjekte, ženama je pristup njima onemogućen. Prisjetimo se koliko je Lucija morala moliti oca da je pusti na zabavu, i to u trenutku kada je on već gubio svoju životnu snagu zbog bolesti. Žena dakle isključivo funkcionira poput objekta koji se drži pod ključem daleko od očiju javnosti.

Kao drugo, postoji jasna podjela na javnu i privatnu sferu. Jedan dio romana svakako je vezan uz politička i društvena zbivanja u Senju jer je jedna od temeljnih intencija realizma da poveže individualne sudbine protagonista s društveno-političkom freskom vremena. Sva zbivanja u tim procesima usko su povezana s muškom domenom pa Ante Stipančić aktivno sudjeluje u političkim previranjima, kalkulira, mijenja strane te se moralno kompromitira zbog sina. Ženski su likovi u potpunosti svedeni tek na sporedne protagonistice velike povijesti, koje nemaju nikakva utjecaja na događaje, premda u konačnici snose najveći teret te ostaju *zatočenice povijesti, uspomena i vlastitih iluzija* (Nemec 1999: 231). Razdvajanje na privatnu i javnu sferu *moguće je tek uspostavljanjem striktnih zabrana u odnosu na ženu. To je oblik privatnoga vlasništva koji uvjetuje sve druge oblike uzurpiranoga vlasništva nad ljudima i stvarima* (Katunarić 2009: 84). Žena je u tom slučaju poimana kao privatno vlasništvo muškarca – prvo oca, a potom i supruga, čime joj je nametnuta tek reproduktivna uloga. Ona je majka i čuvarica obiteljskoga ognjišta. Upravo je *sentimentalan ideal majčinstva produkt povijesne separacije javne i privatne sfere, (odnosno) onaj koji današnjoj rodnoj polarnosti daje institucionalnu opoziciju između muške racionalnosti i majčinske brige* (Benjamin 1988: 207). Navedena tvrdnja kroz Valpurgin lik dobiva dodatne potvrde zbog toga što joj je onemogućeno izravno se brinuti za sina jer tu ulogu preuzima otac. Time se sin izravno nastoji smjestiti na stranu

trijarhalnim predrasudama svoga doba u kojemu je prevladavala viktorijanska predodžba žene. Međutim, Valpurga u *Posljednjim Stipančićima* upravo ulazi u ovakav obrazac zbog društvenih uvjeta koji su u Hrvatskoj prevladavali u ono doba, premda je Frommova opaska bila ipak preoštra jer je frejdovska psihoanaliza opisivala patrijarhat, a nije ga propisivala.

muškosti, odnosno racionalnosti i emocionalne neangažiranosti, s kojom se mora poistovjetiti, naspram u romanu prikazane degradirane ženskosti. Prema tomu konzervativnomu principu isključivo muškarci stvaraju muškarce, odnosno očevi sinove.

Kao treće, javlja se dihotomija priroda – civilizacija jer *patrijarhalizam počiva upravo na pozivanju na prirodu i na tvrdnju da ženina prirodna funkcija rađanja određuje i njezino mjesto u kući i podređen položaj u poretku stvari* (Pateman 1998: 118). Valpurgina je uloga tako da rađa, čime reprodukcija postaje ženski ekvivalent muškoj produkciji, te da se brine za odgoj djece, što je u romanu dodatno zaoštreno jer, iako podjednako voli i sina i kćer, dopušteno joj je da se stara samo o odgoju Lucije te da ju uči *ženskomu* načinu ponašanja i mjestu u društvu. Nancy J. Chodorow dobro uočava da se dječake od malena uči muškomu načinu ponašanja te negiranju ženskosti (vidi Chodorow 1989: 36) pa tako Valpurga *nije smjela pred Stipančićem Jurja ni pomilovati a jedva poljubiti; otac se protivio tome dokazujući da se dijete takvim draganjem razmekšava i prima na se mekanu i ropsku žensku ćud* (Novak 2008: 45, 46). Navedenim se sugerira kako u patrijarhatu stipančićevskoga tipa *jedna od indikacija neprestane prijetnje internalizirane ženskosti u muškarcima u našoj kulturi postaje jačina unutaršnjeg i vanjskoga pritiska na male dječake da prihvate muške ideale te odbace identifikaciju i participaciju u svemu što se čini ženskim* (Chodorow 1989: 36).⁹ Problematika se dodatno usložnjava strogim granicama koje su nametnute s obzirom na orodnjenu podjelu poslova i zanimanja u pojedinim društvenim slojevima. U našem slučaju postoje oštre i rigidne podjele granice između *muškoga* i *ženskoga*.

Valpurgino je obrazovanje u potpunosti zanemareno jer kultura i civilizacija domena su muškaraca i njihovo isključivo pravo.¹⁰ U konačnici se Valpurga u potpunosti otkriva kao osoba bez sebstva koja je *uvjerena da ispu-*

⁹ Katunarić drži kako su *potpuno različiti modeli socijalizacije za mušku i žensku djecu također tipični za agonalno društvo dokapitalističkoga razdoblja. Djevojčice se usmjerava na suradnju i beskonfliktne odnose, a dječake na agonalnu igru. Uz to idu potpuno različite vrste aktivnosti: za djevojčice materinske, za dječake očinske* (Katunarić 2009: 108). Inače, za agonalno društvo je karakteristično da se temelji na institucionalnim zabranama i podčinjavanju žena.

¹⁰ Pateman tako ironično drži da je *civilizacija muškarčevo djelo u najboljem smislu, jer jedino muškarci imaju potpuno razvijeno Nad-Ja. Nastanak Nad-Ja usko je povezan s pretpostavljenim "prvobitnim" važnim iskorakom iz obitelji u život šire zajednice. Freud tvrdi kako su "prvobitno" "prvi" sinovi ubili "prvog" oca, kojeg su istodobno voljeli i mrzili. Iz tog strašnog čina mržnje, iz njihove ljubavi razvili su se grizodušje i krivnja, a tako izazvana identifikacija s mrtvim ocem dovela je do nastanka Nad-Ja. Braća su, tvrdi Freud, jedan drugome nametnula uzajamna ograničenja nužna da bi se spriječilo ponavljanje njihova strašnoga čina. Tako su javnu vrlinu pravde, ili "prvo `pravo` ili `zakon`" nužno za građanski život, uveli – muškarci. Žene u tome uopće nisu sudjelovale* (Pateman 1998: 30).

njava zadaću i sudbinu žene, nepisani zakon kojemu se ona dužna podčiniti (Jelčić 1996: 21)¹¹ jer kultura onoga doba je navodni “pristanak” (žena) na vlast njihovih muževa (smatrala) samo formalnim priznanjem njihove “prirodne” podređenosti. Nakon što su bile pod vlašću svoji očeva (a Valpurga je bila), one, za razliku od sinova, sa zrelošću ne dobivaju novi status, nego ih očevi “predaju” drugom muškarcu da nastavi njihovo “prirodno” stanje ovisnosti i podčinjenosti (Pateman 1998: 75). Dakle, u društvu kojega Novak secira, žena je zapravo svedena na levistrosovski entitet simboličke razmjene između muškaraca, čime se reproduciraju postojeći društveni odnosi te jamči ustaljeni klasni rodni poredak, a žene su svedene na margine društveno-simboličkoga prostora.

Sve je to pak rezultat društvenoga autoriteta kojega je naslijedila odgojem u vlastitoj obitelji.¹² Također je posrijedi i odraz suprugova autoriteta preko kojega se zrcali cjelokupan svjetonazor jedne društvene klase jer autoritet nije “svojstvo” koje jedna osoba posjeduje u smislu u kome ona posjeduje svojinu ili fizička svojstva. Autoritet upućuje na međulični odnos u kome jedna osoba smatra drugu za nadmoćnu (Fromm 1978: 149). Valpurga smatra svoga supruga nadmoćnim sebi te mu se u potpunosti podređuje. Iz razloga što ga nije voljela i što svoju ulogu shvaća deterministički, ona se prepušta njegovu autoritetu, a preko njega onda implicitno odobrava i au-

¹¹ Jelčićevo promišljenje o Valpurgi u potpunosti je na tragu rečenoga: *Valpurga je primjer samopožrtvovne žene, koja je zatomila u sebi sva svoja nagnuća, sve osobne želje i osjećaje; ona je lik žene bez vlastitoga unutarnjega svijeta, bez svoje volje, štoviše i bez svoje intime, jer se dokraja podredila mužu i djeci* (Jelčić 1996: 21).

¹² *Za Valpurgu nije bilo čovjeka koji bi mogao biti umniji, iskusniji i bolji od njezinoga muža. Dobročudna od prirode, a odgojena u roditeljskoj kući odgojem koji je gušio u ženskoj djeci svaku samostalnost, podvrgla se vrlo lako njegovoj volji i bila u sebi uvjeren da ne može pripadati nego samo njemu, da je svijet svake žene optočen ovako samo mužem koji ju je usrećio otevši je djevojaštvu. Ona se povrh toga divila njegovim gospodskim navikama što ih je donio iz daleka svijeta (amo je spadalo npr. i to da je svaki dan mijenjao čisto rublje), i njegovom kratkomu odrješitomu sudu o svim javnim ljudima, prilikama i poslovima; priviknula se da samo na izjavu njegove volje čeka i ona kao što i ostala slušničad u kući i da se svaka njegova zapovijed vrši sa strahom i žurbom; napokon njegovo svakidanje čitanje i pisanje kojom bi prigodom domaće služavke morale čak i brbljave žene i živahnu djecu iz susjednih ulica rastjerati – sve to ulijevaše joj osobito počitanje naprama njezinom zakonitomu drugu, dočim je njezina sloboda ugasnula malo-pomalo posve, i ona bila u njegovoj kući – slobodna ropkinja* (Novak 2008: 25, 26).

Iz navedenoga ulomka ne samo da evidentna pripovjedačeva kritika ženskoga odgoja u hrvatskoj građanskoj kulturi devetnaestoga stoljeća, nego također zanimljivo ilustrira kako odgoj koji obmanjuje dijete umjesto da ga prosvječuje i koji sprečava dijete u aktivnom planskom uobličavanju života u okviru njegovih mogućnosti, znači smetnju razvitku *Ja (...)* a on je i u jednom i u drugom smislu zavisian od strukture cjelokupnoga društva i od životne prakse koje dijete očekuje kao odrasli (Fromm 1980a: 101).

toritet cijele društvene klase kojoj pripada, naravno u kontekstu ženskoga položaja unutar nje.¹³ Na Valpurgu djeluju dvije vrste autoriteta. Vanjski se manifestira u liku njezina supruga jer mu je *beskrajno odana, ima povjerenja u nj i onda kada negdje u svojoj dubini osjeća da on to možda i ne zaslužuje* (Jelčić 1996: 20), te mu se pasivno prepušta. Dakle, vanjski autoritet je onaj koji izravno, iz subjektive neporedne blizine na temelju prisile i autoritarnoga odnosa djeluje na njega. Unutrašnji autoritet se pak ostvaruje kao *dužnost, savjest ili Nad-Ja* (Fromm 1978: 150), što joj je nametnuto samim odgojem u roditeljskom domu pa je posrijedi pounutarnjenje odgojnih ideala i normi tijekom formativnih godina.

Stoga je odnos Ante i Valpurga ono što Fromm naziva simbiozom – vezom između sadističkoga i mazohističkoga karaktera (vidi Fromm 1978: 144). Sadističko-autoritativni karakter bio bi suprug koji teži potpunoj vlasti nad drugim osobama, posebice članovima vlastite obitelji jer *ne podnosi ni najmanje suprotstavljanje* (Jelčić 1996: 18), što je ovdje maskirano kao briga i stremljenje za njihovo dobro. Mazohističko-autoritativni karakter¹⁴ je Valpurga jer fatalistički pristaje na *ukidanje pojedinačnoga Ja, čime pokušava savladati nepodnošljivi osjećaj nemoći te je pošteđena donošenja odluka i konačne odgovornosti za sudbinu svoga ličnoga Ja, a time je pošteđena i neodumice o tome kakvu odluku da donese* (Fromm 1978: 142).¹⁵ Odnos Ante

¹³ *Domaći život u Stipančićevoj kući bio je uređen – što se ticalo prava i dužnosti muškaraca i ženskih – na način orijentalaca: Valpurga i Lucija osjećale su se napram Veroniki i drugoj mlađoj služavki u toliko odličnijem položaju što su sa Stipančićem i Jurjem sjedile kod istoga stola. Bilo je to po duhu onoga doba, a lako će biti da je na takovu podređenost žene djelovao i doticaj naših ljudi s Turcima kroz duga vremena. Ta je podređenost žene dobila izrazitije lice u Stipančićevoj kući i kroz druge prilike: velika razlika Ante Stipančića i Valpurga po dobi, njegov osebujni temperamenat, a pogotovo umišljena njegova naobrazba napram ženi, koju bi njezino doba odlikovalo priznanjem vanredne “edukacije” ako bi znala čitati i pisati i ako bi izim materinskog jezika umjela govoriti još kojim jezikom pa ako bi još k tome čitala novele i romane* (Novak 2008: 45).

¹⁴ Fromm drži kako *zadovoljstvo u pokoravanju, u podčinjavanju i predavanju vlastite ličnosti, onaj osjećaj “apsolutne ovisnosti”, predstavlja obilježja tipična za strukturu mazohističkoga karaktera* (Fromm 1980a: 112). Valpurga suprugu pripisuje izvanredne osobine te mu time priznaje primat i kontrolu, a naposljetku se miri sa svojom ulogom, čime njemu podređuje vlastito sebstvo.

¹⁵ *Valpurga izlazila i tada rijetko iz svoje sobe – priviknula se tako; već nije imala volje da mijenja svoj život; krpala bi dječju odjeću, čas se naslađivala Lucijinom radošću na otvorenom hodniku, a čas uzela u ruke kakav njemački roman kojih je u Stipančića bila na tavanu puna jedna kista* (Novak 2008: 45). Upravo činjenica da Valpurga nije imala volje niti snage da mijenja svoj život, otkriva je kao objekt koji se u potpunosti prepustio postojećem stanju i poretku stvari.

– Valpurga treba nadopuniti činjenicom da razmatrani simbiotski odnos nije rezultat samo unutarprirodnih čimbenika, premda su oni svakako zastupljeni, nego je odraz i ideologije bračnoga građanskoga života u devetnaestom stoljeću, koja podržava sustav odnosa u kojem je muškarac nadređen, a žena podređena, prema kojemu je život žene određen moćima koje leže *izvan pojedinca, njegova htijenja i njegovih interesa* (Fromm 1980a: 119). U takvu strogom patrijarhalnom okruženju *muškom odbijanju da prepozna drugoga komplementarno je ženino vlastito prihvaćanje svoga manjka subjektivnosti, njezina spremnost da ponudi prepoznavanja, a da ga ne traži zauzvrat*.¹⁶ *Ženska poteškoća u diferencijaciji se može opisati gotovo kao zrcalna inačica muške: nije posrijedi negiranje drugoga, nego sebe* (Benjamin 1988: 78).¹⁷

U situaciji kada je ženama, kao u Senju u prvoj polovici devetnaestoga stoljeća, bilo onemogućeno školovanje te sudjelovanje na tržištu rada, a time i mogućnost samostalnoga osiguravanja egzistencije, Valpurgino podređivanje tako je, osim odgojem, dijelom motivirano *strahom od separacije i napuštanja pa mazohizam reflektira nemogućnost pojedinca da izrazi svoju žudnju, (odnosno) mazohistica potire svoju volju jer se korištenje neovisnosti poima opasnim* (Benjamin 1988: 79),¹⁸ čime se autoritet, iako ona ponekad sumnja u supruga te priznaje kako se nepravedno odnosi prema Luciji, *smatra prirodnim, i stoga, nužnim. Vladalac (otac) je rođen za svoju službu* (Fromm 1980a: 129). To je uostalom i krajnji doseg rigidnoga patrijarhata

¹⁶ Prema mišljenju Nancy J. Chodorow žene imaju više kontinuiran razvoj te stvaraju prirodnije odnose prema drugima, što je rezultat prededipskoga poistovjećivanja s majkom i snažnije izraženoga biseksualnoga Edipova kompleksa. Muškarci pak stvaraju sebstvo na temelju nijekanja snažnih odnosa i veza, a zbog ranoga odnosa s majkom, muškost se više razvija u reaktivnom i obrambenom smislu. Stoga, *prema Chodorowoj, žene postaju relacionalne, ovisne o odnosima, vezama i obitelji, a muškarci postaju autonomni, pripremljeni za javno, ali ne i privatno djelovanje* (Matijašević 2006: 109).

¹⁷ Benjamin također drži kako je *klasični ideal majčinstva – kulisa za podređivanje sebe drugima – samo beatifikacija ovoga manjka* (Benjamin 1988: 78): *A kad dođoše djeca, bude njezin svijet još tješnji, tek joj se srce prepunilo materinjom ljubavi. Tako je ostala krasna i dobra žena i mati a da nije nikada osjetila one ljubavi koja je most k materinskoj sreći. Slast ljubavi kojom je ljubila svoju djecu, čuvala je kasnije pred onime što bi lako moglo srušiti nimbus u kojem se pred njezinim očima kretao njezin muž. Stoga su i držali ljudi taj svakako dosta neprivredni brak vanredno sretnim, a bila je sretna i Valpurga, jer onoga što joj nije moglo ili smjelo biti nije dospjela nikada ni da poželi; pred time čuvala je sve tihe prilike porodičnoga života, a umjelo čuvati i iskustvo staroga muža koji ju je krio, kao što umije nemoćan škrtac skrivati pred pohlepni ljudima svoje blago* (Novak 2008: 26).

¹⁸ Štoviše, možemo reći da se u *podređivanju čak i ispunjenje žudnje javlja kao odraz volje drugoga* (Benjamin 1988: 79).

gdje je otac uzdignut na položaj hegelovskoga gospodara koji traži priznanje od svojih podređenih (robova, članova obitelji), a da im ne pruži vlastito priznanje zauzvrat.

4. Odnos Ante – Juraj ili pokušaj bijega od autoriteta

Otac nastoji oblikovati Jurja na svoju sliku i priliku, dakle posrijedi je razrada ideje koja je svoj zametak imala još u Bibliji gdje piše da je Bog stvorio čovjeka na svoju priliku, isto kao što u patrijarhalnom građanskom društvu otac nastoji oblikovati sina prema vlastitom modelu.¹⁹ Takav otac može *poslužiti kao uzor koji je odgovoran za djetetov moralni i intelektualni razvitak, ali mnogo češće on je primjer eksploatorstva, iracionalnosti i nemorala. On obično želi oblikovati sina prema vlastitom obličju kako bi postao koristan pomagač u poslu i nasljednik dobara, a ujedno da preko njega kompenzira vlastite neuspjehe potičući ga da postigne ono što sam nije postigao* (Fromm 1980b: 34). Za *Posljednje Stipančiče* karakterističan je upravo navedeni dvostruki odnos jer bi Juraj trebao biti jedini nasljednik očevih dobara, ali ujedno svojim obrazovanjem i društvenim statusom napraviti korak naprijed u odnosu na oca, čime bi Stipančićev “*aristokratski*” *nemar prema građanskoj sredini koji mu je bio usađen rođenjem, ali se pretvorio u prezir nekog zlokobnoga, drskog čina pijanog njemačkog časnika na proslavi Jurjeva krštenja natporučnika Wintera* (Jelčić 1996: 19), konačno dobio svoju legitimaciju. Sin bi se na staleškoj ljestvici uspeo stepenicu više u odnosu na oca, pruživši mu željenu zadovoljštinu. Na taj se način patricijska klasa *mogla perpetuirati samo pojačavajući prisilu principa razmjene neposredovanim oblicima ovisnosti, a obitelj je pri tome bila njegov instrument i u smislu što je samovladajući otac djelovao djelotvornije u tom pravcu, ako je i sam bio podvrgnut ekonomskom pritisku* (Adorno i Horkheimer 1980: 130), a iz samoga romana znamo da je Ante Stipančić bio uvučen u ekonomska kretanja te je bio o njima ovisan.

U patrijarhalnom građanskom staležu obitelj je središnja jedinica u kojoj na mjestu poistovjećivanja stoji otac. Sin je pak podložan očevoj volji: *on je vlasništvo svoga oca i otac odlučuje o njegovoj sudbini. Da bi naslijedio oca, ili općenito govoreći da bi bio uspješan, on mora ne samo zadovoljiti oca, već mu se pokoravati, slušati ga, zamijeniti svoju volju očevom* (Fromm

¹⁹ Adorno i Horkheimer smatraju da nije dovoljno samo biti poslušan *pateru familiasu, nego je trebalo htjeti biti mu poslušan: “bojati se i voljeti”* (Adorno i Horkheimer 1980: 129).

1980b: 36). Stoga je u patrijarhalnom društvu uvijek nazočan sukob oca i sina, jer prvi želi dominirati, a drugi želi izbjeći dominaciji.²⁰ Preko Jurja stari Stipančić nastoji zadovoljiti svoje egoistične pobude, kompenzirati neuspjeha pa je njegov odnos prema Jurju primjer iskorištavanja i zadovoljenja vlastitih narcističkih pobuda. Sin postaje sredstvo potencijalne kompenzacije za nikad dosegnutim društvenim statusom i odobravanjem te zapriječenim društvenim autoritetom. Znakovito je da tijekom romana ništa ne saznajemo o Jurju – njegovim afinitetima, željama, potrebama, promišljanjima, a prema načelima realističke poetike djelo bi nas svakako trebalo obavijestiti i o tom segmentu karaktera. Juraj većim dijelom romana ostaje lik bez sebstva jer predstavlja produžetak sebstva vlastitoga oca. Pod snažnim je utjecajem njegova autoriteta, kojemu se jedino uspijeva othrvati nakon odlaska na školovanje, što sugerira kako je u potpunosti uvjetovan žudnjom oca koji kroz sina nastoji ostvariti nadomjestak za vlastitu zapriječenu žudnju.

Juraj tek u pismu svomu prijatelju Mukiju, nakon niza godina provedenih izvan roditeljskoga doma, iznosi kritiku vlastitoga oca i njegovih patrijarhalnih nazora te predrasuda.²¹ Dakle, tek nakon napuštanja obiteljskoga doma, koji simbolički trebamo izjednačiti s patricidom, Juraj dolazi u polo-

²⁰ Sin je, smatraju Adorno i Horkheimer, *mogao misliti o ocu što god je htio: no ako nije htio izazvati teške zabrane i konflikte, morao je neumorno nastojati da ga učini zadovoljnim. Pred sinom je otac stalno težio da bude u pravu; u tome su se konkretizirali moć i uspjeh. Jedina mogućnost za sina, ako je želio održati bar u svojoj duhovnoj ravnoteži harmoniju između želje i naredbe, koja je u konkurentnom društvu u stalnoj opasnosti, bila je ta da ocu, kao jakom i moćnom, pripíše sve moćne kvalitete koje su vrijedile kao pozitivne, čime je od zbilje stvorio ideal. Na taj je način dijete oblikovalo na očevoj snazi vlastite moralne instance, svoju svijest i konstatiralo konačno umom ono što je postojeće, naučivši to i poštivati i voljeti, a time je učilo i građanski stav spram autoritetu, i to ne samo u obitelji (Adorno i Horkheimer 1980: 129). Nije teško primijetiti na koji se način ovakav sustav odnosa počinje razlagati kroz dijadu Ante – Juraj.*

²¹ *Mi nijesmo ni živjeli kao što živu obitelji. Do toga sam pogleda došao iz vanjskoga svijeta retrospektivom što se otvara u prošlost do moga djetinjstva (istaknuo D. D.). Sad znam da sam oca naprama sebi osjećao kao suhoparnoga, dosadnoga i neumoljivoga pedagoga koji je knjigu života pročitao samo iz sebe i iz tiskanih djela. Nikada ga nisam vidio da se od srca nasmijao: njegove bi se oči vidljivo a usta neznatno nasmjehnula samo onda kad bi mislio da je po kojem mom odgovoru ili izradbi zadaće otkrio u meni veliki talenat. A i taj mu je smiješak bio neugodan, bio je trpak, pun žuči i zloradosti. Mi se nijesmo ljubili... A kakav je istom bio mojoj majci i sestri! Za nj su uopće bile ženskinje – stvari (...) Moj tataica nije bio, čini mi se, od najčistijih karaktera. Htio je pošto-poto da pliva na površini, a neprestano je tonuo. Htio je biti i izvan kuće ono što je bio u kući: prvi autoritet u svemu i svačemu, ali nije išlo (istaknuo D. D.). A nije išlo zato, što je u isti čas tražio uporište na raznim stranama – jer vlastitoga nije imao. Nije bio ni političar. Da je poživio, ja kriv ako ga ne bi lako našao i među našim ilircima. Bio je Austrijanac, Francuz, Talijan i Mađar u isti čas. Našao sam iza njega tužaba (pravo reći: denuncijacija) na francusku vladu proti Austrijancima i na austrijsku generalkomandu proti građanima*

žaj da može preispitati očev autoritet te ga u potpunosti sagledati u svojoj njegovoj iracionalnosti. Iz pisma također saznajemo kako Ante nije predstavljao za Jurja model koji se želi i nastoji oponašati te nije bio presudan za obrazovanje sinovljeva Nad-Ja, stvaranja savjesti, moralnih zabrana i društvenih normi. Sin više ne može oca idealizirati te smatrati njegov autoritet neupitnim. Stoga *od samoga početka otac stoji prema sinu u odnosu za koji jedva da je karakteristična ljubav, već je u biti karakteristično neprijateljstvo i težnja za izrabljivanjem. Ova atmosfera bitno određuje i reakciju i ukupni psihološki razvoj sina koji odrasta* (Fromm 1980a: 88). Svojim odlaskom na školovanje, na mjesto očinskoga modela poistovjećivanja dolaze drugi ljudi i institucije, čime se i mijenja slika vlastitih roditelja te se počinje sumnjati u njihovu neupitnost. Fromm također smatra kako *dijete treba da vjeruje da je sve što roditelji čine za njegovo dobro i da im ništa nije dalje od pomisli nego da u odgoju djeteta slijede egoističke ciljeve. Upravo u tom dijelu porodičnoga odgoja za moralne kvalitete, koje dijete od početka uči da sebe vidi vezanim uz autoritet, nalazi se jedna od najvažnijih funkcija odgoja u stvaranju autoritarnog karaktera* (Fromm 1980a: 130). Promjena, poput one u Jurjevu slučaju, nastupa upravo sa stvaranjem sumnje u roditeljski autoritet, kada dijete shvaća da sve što su roditelji činili nije ipak bilo za njihovo dobro. Zastarjele metode učenja i odgoja te nedostatak čvrstoga mišljenja u oca svakako nisu davali dobre primjere sinu. Navedeno otvara mogućnosti za promjenu postojećih odnosa, što i sam roman naznačuje. I sam Juraj ističe kako je tek iz vanjske pozicije, autoanalizom vlastitoga djetinjstva, uspio sagledati očevo ponašanje u pravom svjetlu.

Juraj nastoji pobjeći od oca koji je sve stavio zbog njega na kocku, zamario suprugu i kćer, moralno se kompromitirao, a da bi udovoljio njemu, odnosno sebi i svojim ambicijama. Dva pisma što ih Juraj šalje ocu tražeći od njega novac svjedoče o dubokoj introjkciji očinske funkcije i ovisnosti o njoj pa je odnos Ante – Juraj zaognut složenim velom ambivalencije, što samo svjedoči da su u *poštovanju djeteta očevog, a zatim i svakog drugog autoriteta sadržani nedjeljivo iracionalni i racionalni elementi* (Adorno i

koji su voljeli Francuze. Sirota! Meni se čini da ćeš ga ponešto shvatiti i po ovom što si o njem doznao. Moj je otac bio u svem polovnjak (...)

Moju je majku uzeo bez dvojbe iz ljubavi. Sreća za nju te je ona bila od sebe pokorne, ropski podložne čudi i zato se nije valjda marila tužiti na svoj udes. Kuću je držao u vojničkom zaptu, ne izuzimajući dapače ni mene kojemu je koješta iza svoje smrti namijenio (Novak 2008: 150, 154).

Donosimo nekoliko ulomaka iz spomenutoga Jurjeva pisma jer je ono vrlo znakovito zbog njegova pogleda na autoritet i obiteljsku situaciju u kojoj je odrastao te njegovu vlastitu kritičku prosudbu autoritarnih odnosa koji su vladali u kući Stipančićevih.

Horkheimer 1980: 130).²² Stoga u početku odnos Ante – Juraj predstavlja spoj racionalnoga i iracionalnoga autoriteta, jer je djelomično utemeljen na ljubavi, a djelomično na iskorištavanju. Neosporno je da Ante voli Jurja, ali ga voli i zbog toga što u njemu pronalazi određene kvalitete, čime se otkriva kao povoljni nasljednik.

Juraj završava kao propalica, napušta obitelj i zemlju, mijenja ime u mađarsko te se priključuje (stranim) vojnicima. Promjena imena i nacionalnosti njegova je simbolička smrt koja ujedno označava i bijeg od autoriteta te krizu građanske obitelji kada očevu mjesto biva upražnjeno jer tako gdje je *obitelj svojim članovima pružala zaštitu i toplinu, njezin se autoritet mogao opravdati, a uz to je i nasljedno vlasništvo predstavljalo snažan motiv za poslušnost nasljednika* (Adorno i Horkheimer 1980: 131). U obitelji Stipančić prisni odnosi među članovima nikada nisu postojali, a financijsko zaleđe nestalo je s društvenim promjenama pa je sin (Juraj) ostao prepušten sam sebi. Juraj tako označava promjenu u kojoj *poticaji koje zahtijeva jak autoritet postaju slabiji ili sasvim iščezavaju* (Fromm 1980a: 131). Nije posrijedi da se traži novi, snažniji autoritet, nego on više uopće nije potreban jer se mazohističko podčinjavanje počinje shvaćati kao mehanizam koji može ugroziti vlastito sebstvo. Jurjev odlazak iz Senja samo je rasplamsao netrpeljivost prema (očevu) autoritetu koja je neprestano tinjala u njemu, a njegovo moralno dvojbeno ponašanje nastojanje je da se raskrsti s bilo kakvim oblicima autoriteta te introjiciranom očinskom ideologijom koja bi mogla biti preteško breme za subjekt i njegovo sebstvo. Stoga se Juraj naposljetku, jednako poput Lucije te Valpurga, otkriva kao žrtva.

5. Odnos Ante – Lucija kao odnos neprepoznavanja

Dok je Valpurga još uvijek bila pod snažnim utjecajem autoriteta, a Juraj označava perspektive bijega i uzmicanja, Lucija Stipančić posebno je zanimljiva zbog svoje uloge kćeri. U kontekstu Valpurga, navedene rodne dijade otvoren-zatvoren prostor, javno-privatno, priroda-kultura²³ vrijede i za Lu-

²² Stoga Adorno i Horkheimer smatraju da takva iracionalnost obitelji odražava i samu iracionalnost društva *u kojem je naizgled sve razumno, no u kojem ipak prevladava iracionalnost slijepih odnosa, lišenih slobode uma* (Adorno i Horkheimer 1980: 130).

²³ Dakle, svijetom Stipančićevih vlada ono što Héléne Cixous naziva “patrijarhalnim binarnim mišljenjem”, a *budući da odgovaraju temeljnoj opreci muškarac/žena, te su opreke duboko urasle u patrijarhalni vrijednosni sustav: svaka se opreka može analizirati kao hijerarhija u kojoj se “ženstvena” strana promatra kao negativna, nemoćna instancija* (Moi 2007: 148).

ciju kao žensko dijete u obitelji Stipančić u kojoj žive četiri žene: *Valpurga, Lucija, starija služavka Veronika te mlađa služavka. Njihov se položaj razlikuje u nijansama – stupnjevima ženske podređenosti* (Jurdana 2003: 130).

Kao što možemo pratiti gradaciju u liku Ante Stipančića, tako je možemo pratiti i u kontekstu Lucijina lika. Upoznajemo je kao prestrašenu, povučenu djevojčicu koja se boji oca, potom počinje shvaćati vlastito sebstvo, želi slobodu, život i ljubav, a sve je to povezano upravo s opadanjem Antina autoriteta. Otac je ujedno nepravedan prema njoj, čega je svjesna, kao i činjenice da je neopravdano zanemarena naspram Jurja. Značajno je što mu se odupire i suprotstavlja²⁴ pa za razliku od vlastite majke više ne predstavlja pasivan i bezličan ženski princip.

Dok se u Jurjevo školovanje ulagalo mnogo materijalnih sredstava, što je također dovelo do financijskoga sloma obitelji, njezino je školovanje u potpunosti bilo zanemareno jer je prema načelima onoga doba žena bila vezana uz zatvoren prostor, privatnu sferu i domenu prirode. Njezina jedina opcija bila je da postane dobra supruga i majka te u potpunosti podredi svoje sebstvo obitelji. O njezinu odgoju isključivo se brinula majka, čime za kćer *ženska rodna identifikacija znači identifikaciju s obezvrijeđenom, pasivnom majkom, a personalno majčinsko poistovjećivanje odvija se s majkom čije je vlastito samopoštovanje nisko* (Chodorow 1989: 64), a to je slika žene-majke kakvo je doba Stipančića izrazito podržavalo. Razmatrani odnosi s obzirom na pasivnost majke, njezino nisko samopoštovanje te očiglednu obezvrijeđenost imat će presudan utjecaj na obrazovanje Lucijina sebstva te daljnje odnose poistovjećivanja. Stoga već i sam sustav odnosa u romanu svjedoči na koji se način obrazuje Nad-Ja djevojke – kao bespomoćno, slabo i ovisno o drugima. Kao što nam je poznato iz Freudove teorije, Nad-Ja također je dobrim dijelom uronjeno u nesvjesno pa bez obzira na svjesne pokušaje otpora autoritetu koji su primjetni u odnosu Lucija – Ante, sklonost priklanjanju autoritetu-muškarcu bit će i dalje primjetna crta njezine osobnosti. Zbog vezanosti za privatnu sferu, Luciji (kao i ostalim djevojkama iste klasne pripadnosti) također je bilo onemogućeno sudjelovanje na tržištu rada, čime su se razvili sustavi ovisnosti o muškarcima koji su sudjelovali u produkciji i povećavanju materijalnih sredstava.

U slučaju Lucije više ne možemo govoriti o utjecaju racionalnoga ili iracionalnoga autoriteta ili njihovu kombiniranom djelovanju. S ocem je ne veže uzajamna ljubav i poštovanje koji bi rezultirali nastojanjem da se približi njegovim kvalitetama jer su one isključivo vezane uz mušku domenu,

²⁴ Primjerice, kada je nazove pogrdnim imenom, nakon što otkrije da potajice čita knjige, ona mu zamjera, što mu otvoreno i kaže.

gdje je ženama onemogućen pristup. Također nije u pitanju ni odnos eksploatacije i izrabljivanja jer u patrijarhalnim odnosima koji su vladali u obitelji otac nema nikakve koristi od nje jer ne može postati nasljednicom njegovih dobara. Prema nepisanim pravilima to treba postati sin, a otac također preko nje ne može kompenzirati vlastite neuspjehe. Odnos između sadističke i mazohističke autoritativne osobnosti, karakterističan za odnos Ante – Valpurga, upravo se počinje dekonstruirati s Lucijom, koja odbija mazohističku podčinjenost očevu autoritetu te ne pristaje na mogućnost zatamljivanja vlastitoga sebstva. Također ne želi dopustiti da otac donosi odluke vezane uz njezin život bez njezina sudjelovanja. Dakle, u kontekstu očinskoga autoriteta ona se buni protiv svega na što je pristajala njezina majka pa se time suprotstavlja i poimanju ženskosti koje je Valpurga podržavala implicitno i eksplicitno.

Problem se neprepoznavanja u odnosu Ante – Lucija čini krucijalnim. Benjamin smatra kako se u pozadini razmatranoga problema nalaze dvije bitne postavke. Prva se odnosi na pokušaj pronalaska idealiziranoga oca, kakav Ante nije bio, a koji bi inače trebao omogućiti kćerinu integraciju u vanjski svijet. Druga je pak vezana uz zastranjenje u procesima identifikacije i prepoznavanja. Zbog Stipančićevih stavova o ženama te hladnoga i krutoga držanja jasno je kako između njega i Lucije nije moglo doći do uzajamnoga prepoznavanja. Ovdje se ponovno trebamo vratiti na edipovske korijene autoriteta i već spomenuto obrazovanje Nad-Ja jer očeva (Antina) *vlastita deidentifikacija sa svojom majkom* (i drugim ženama), te *neprestana potreba da postavi razliku naspram žena, stvara mu poteškoće da prepozna vlastitu kćer kao što je prepoznao sina* (Benjamin 1988: 109). Vidjeli smo da je sin prepoznat jer je čimbenik produžetka loze, dragocjeni falus, koji jamči dobar položaj i pozicioniranje, dakle sve ono što obespravljen kći ne može ponuditi. Zbog predrasuda svoga vremena i staleža koje zastupa, njegovi stavovi prema ženskim osobama krajnje su uskogrudni, što uvjetuje da Luciju poima kao biće drugoga reda.²⁵ Ona je tek kći pa kao takva ocu-gospodaru i ne može ponuditi prepoznavanje koje inače gospodar traži, odnosno ono se od nje i ne traži jer je nebitno.

²⁵ *Lucija je bila vrlo živahna djevojčica, te je Valpurga poradi toga pretrpjela mnogo prigovora od Stipančića koji je uopće za Luciju malo mario i samo jedno u pogledu njezinoga odgoja odriješito zahtijevao: da ne smije na ulicu gdje bi došla u dodir s gradskom dječurlijom* (Novak 2008: 44).

Zato je Lucija rasla uz majku jednako kao za prvih dana svoga djetinjstva. Za njezin uzgoj nije otac ni pitao, nijesu mu dapače bila u volji ni njezina poznanstva s nekim vršnjakinjama iz odličnih obitelji; ipak je naime znala gdjekada tražiti Valpurga troška da se Luciji nabave nova odijela i druge sitnice poradi društva. On bi tada dokazivao da se od žene ne može više zahtijevati nego da bude dobra domaćica i vjerna supruga koja umije razumjeti svoga muža i tako mu ugoditi (Novak 2008: 53).

Dok u fromovskom smislu Jurjev revolt označava promjenu psihičke strukture u kojem se odbacuje svaki autoritet, u Lucijinu slučaju posrijedi je prije svega buna – *radi se o odmetanju od nekoga autoriteta uz zadržavanje autoritarne karakterne strukture s njezinim specifičnim potrebama i zadovoljenjima* (Fromm 1980a: 130). Autoritet koji se odbacuje (očev) nastoji se zamijeniti novim, u Lucijinu slučaju, Alfredovim. Benjamin ovu pojavu naziva ženskom potragom za idealnom ljubavi kao *čestim oblikom mazohizma u kojem žena gubi sebe u poistovjećivanju s moćnim drugim koji utjelovljuje žudnju koja nedostaje* (Benjamin 1988: 116). Pritom *vjerovanje kako će muškarac osigurati pristup svijetu koji joj je inače zatvoren predstavlja jedan od velikih motiva u idealnoj ljubavi* (Benjamin 1988: 116). Ovdje je bitan i ambivalentan odnos prema majci koji također uvjetuje mazohističko podčinjavanje idealnoj ljubavi jer s jedne strane u Lucijinoj svijesti Valpurga, osim što je majka i zaštitnica, predstavlja i poniženu ženu/majku,²⁶ a otac zapravo nedostaje jer je neprisutan, odnosno nedostupan te nezainteresiran za njezino odrastanje.

Posrijedi je novi oblik podređivanja u kojem Lucija neutemeljeno vjeruje kako je Alfred osoba koja će ju osloboditi patrijarhalnih okova i očinskoga režima te će upravo njegovim posredovanjem uspjeti okusiti toliko žuđen vanjski svijet i slobodu. Takva idealna ljubav trebala bi riješiti problem frustrirane i zapriječene žudnje, neprepoznavanja te ponuditi sredstvo bijega i poistovjećivanja (vidi Benjamin 1988: 119). Odnos s Alfredom pokušaj je pronalaska figure idealiziranoga oca koji će omogućiti integraciju u vanjski svijet, o kojem za sada tek može maštati, te ponuditi prepoznavanje zauzvrat. Međutim, do takva prepoznavanja ipak ne dolazi te Lucija ostaje ponovno napuštena.

Upravo u odnosu Lucije prema Alfredu ogleda se činjenica da nesvjesno djeluje iza naših leđa jer odnosi tijekom formativnih godina s ljudima iz naše okoline uvelike utječu na kasnije međuljudske interakcije. Koliko god Lucija uspjela raskrinkati zablude vlastite majke te njezino robovanje patrijarhalnoj bračnoj ideologiji, odnos prema Alfredu svjedoči kako podložnost prema autoritetu jednako uključuje kako društveno-ekonomske procese te interakcije tako i intrapsihičke čimbenike te karakteristike pojedinaca.

6. Zaključna razmatranja

Posljednji Stipančići višeslojno seciraju trokutnu strukturu koju sačinjavaju otac, majka i djeca te naznačuju pojavu raspada tradicionalne nukleusne obitelji koja je otvorila mogućnost i za nastanak individualizma dvadesetoga

²⁶ Ne smijemo zaboraviti kako u nizu dijaloških partija Lucija spočitava majci činjenicu da je bila objektom vlastitoga suprug.

stoljeća i za procese koji su doveli do suprotnoga učinka – pada individualnosti te novih mogućnosti poistovjećivanja izvan obiteljskoga kruga.

Obitelj, među svojim ostalim funkcijama, ima i ulogu svojevrsnoga odgojnoga aparata koji prema mišljenju pripadnika Frankfurtske škole (Adorno, Horkheimer, Fromm, Marcuse, Reich) ima presudnu važnost prilikom reprodukcije postojećih društvenih, gospodarskih i ideoloških odnosa te jamči sigurnost sustava tako da na djecu prenosi poželjne načine ponašanja, odnosno poželjne i potrebne norme i vrijednosti, koji su često u konfliktu sa psihičkim svojstvima, što roman uvjerljivo prikazuje. U razmatranim sustavima odnosa autoritet, očinski ali i društveni, odnosno klasni, igra presudnu ulogu, što djelo zorno prikazuje. Roman je, vidjeli smo, usredotočen na četvero pripadnika jedne patricijske obitelji u kojoj postoji stroga raspodjela autoriteta, a na obrazovanje sebstva podjednako utječe splet identifikacija na relaciji roditelji – djeca, kao i različiti društveni uvjeti, napose jedan rigidni patrijarhat te različiti ekonomski čimbenici koji modeliraju složen sustav odnosa među samim članovima.

U luku od Ante Stipančića, preko Valpurgje, Jurja i Lucije kroz roman *Posljednji Stipančići* pratimo nastanak i opadanje autoritarnih obiteljskih odnosa koji se u konačnici otkrivaju u svojoj apsurdnosti te lišenosti zdravoga razuma i međusobnoga razumijevanja.

Izvori

Novak, Vjenceslav. 2008. *Posljednji Stipančići: povijest jedne patricijske obitelji*. Zagreb: Jutarnji list.

Literatura

Adorno, Theodor W., Max Horkheimer. 1980. *Sociološke studije*. Zagreb: Školska knjiga.

Benjamin, Jessica. 1988. *The Bonds of Love: Psychoanalysis, Feminism, & the Problem of Domination*. New York: Phanteon Books.

Benjamin, Jessica. 1995. *Like Subjects, Love Objects: Essays on Recognition and Sexual Difference*. Yale: Yale University Press.

Benjamin, Jessica. 1998. *Shadow of the Other: Intersubjectivity and Gender in Psychoanalysis*. London, New York: Routledge.

Chodorow, Nancy J. 1989. *Feminism and Psychoanalytic Theory*. New Haven, London: Yale University Press.

- De Mijolla, Alain. 2005. Identification. *International Dictionary of Psychoanalysis*. Thompson Gale.
- Dews, Peter. 1995. The Crisis of Oedipal Identity: The Early Lacan and the Frankfurt School. U: *Psychoanalysis in Context: Paths between Theory and Modern Culture*. London, New York: Routledge.
- Elliott, Anthony. 2007. *Social Theory Since Freud: Traversing Social Imaginaries*. London, New York: Routledge.
- Flaker, Aleksandar. 1986. *Stilske formacije*. Zagreb: SNL.
- Freud, Sigmund. 1970. *Uvod u psihoanalizu*. Beograd: Matica srpska.
- Fromm, Erich. 1963. *Zdravo društvo*. Beograd: Izdavačko poduzeće "Rad".
- Fromm, Erich. 1980a. *Autoritet i porodica*, Zagreb: Naprijed.
- Fromm, Erich. 1980b. *Veličina i granice Freudove misli*. Zagreb: Naprijed.
- Fromm, Erich. 1987. *Bekstvo od slobode*. Beograd: Nolit.
- Jay, Martin. 1973. *The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research 1923–1950*. London: Heinmann.
- Jelčić, Dubravko. 1996. Posljednji Stipančići. U: Dubravko Jelčić, Velimir Visković, *Posljednji Stipančići; Pripovijetke Slavka Kolara*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jurdana, Vjekoslava. 2003. Lik Lucije Stipančić u svjetlu problematike pobačaja. *Nova Istra* 3–4: 129–135.
- Katunarić, Vjeran. 2009. *Ženski eros i civilizacija smrti*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Matijašević, Željka. 2006. *Strukturiranje nesvjesnoga: Freud i Lacan*. Zagreb: AGM.
- Moi, Toril. 2007. *Seksualna/tekstualna politika: Feministička književna teorija*. Zagreb: AGM.
- Nemec, Krešimir. 1994. *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.
- Pateman, Carole. 1998. *Ženski nered: demokracija, feminizam i politička teorija*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Šicel, Miroslav. 2005. *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 2, *Realizam*. Zagreb: Naklada Ljevak.